

BIBLIOGRAFIE A PRAMENY

Úvodem: Co bylo nevolnictví

Obrysy českého poddanství popsaly klasické práce od Bohuše Riegra, Karla Grünberga, Kamila Krofty a edice pramenů *Řády selské* od Josefa Kalouska (*Archiv český [AČ]*, sv. 23–25, 29). Nověji jsou základní dokumenty k českému nevolnictví vydány v edici Ivo Cerman – Michal Morawetz (edd.), *Die böhmische Leibeigenschaft in Rechtsdokumenten 1648–1742*, České Budějovice 2022. Grünbergova domněnka, že nevolnictví v českých zemích neexistovalo, jelikož nebylo ve Slezsku, byla mylná, neboť zaměňovala Slezsko a Čechy. Za první republiky vycházely klíčové studie v *Časopisu pro dějiny venkova (ČDV)* a v sudetoněmeckých regionálních časopisech. Z prací marxistické éry jsou pro definici (druhého) nevolnictví důležité studie Josefa Kočího, Jiřího Svobody a zejména Eduard Maur, K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví, *HD* 8, 1983, s. 7–43. Studie E. Maura jsou souborně vydány ve svazcích *Země – paměť – lidé*, Praha 2017; Sárka Nekvapil Jirásková (ed.), *Historik bez hranic*, Pardubice 2017. Po roce 1990 pak Jiří Mikulec, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993, a příspěvky v Markus Cerman – Robert Luft (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im Alten Reich*, München 2005; Pavel Matlas, *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní?*, Praha 2011. Přehled bádání i vývoj žánru *Bauernbefreiung* jsou v úvodu k edici Ivo Cerman, Die böhmischen Robotpatente von 1680 und der Rechtsschutz von Untertanen, *Opera historica* 20, 2019, č. 2, s. 228–287. Zde také výklad o základech právní ochrany v patentech z roku 1680. Tezi o oslabení vlastnických práv rozvinuli Vladimír Procházka, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha

1963; Josef Tlapák, K otázce rozšíření nezakoupených rustikálních usedlostí ve východních Čechách v 2. polovině 18. století, *Vědecké práce čs zemědělského muzea* 1968, s. 213–232; E. Maur, Příspěvek k vývoji poddanského purkrechtu v pobělohorském období, in: Š. Nekvapil Jirásková (ed.), *Historik*, s. 171–184. K poklesu významu urbářů E. Maur, K demografickým aspektům druhého nevolnictví, in: TÝŽ, *Země – paměť – lidé*, s. 57–86; ke zhroucení selské ekonomiky Bronislav Chocholáč, *Selské peníze*, Brno 1999, a TÝŽ v M. Cerman – R. Luft (edd.), *Untertanen*, s. 89–126. Příklad obchodu s lidmi popsal Milan Šmerda, *Sociální hnutí na Těšínsku ve 2. polovině 18. století*, Opava 1998, s. 127–128. Příklad moravského barona Lusskuranta v Rudolf Zuber, *Osudy moravské církve v 18. století 1695–1777*, Praha 1987, s. 237.

Popisované právní případy jsou z fondů NA Praha, NM sign. U 3/1, U 3/2, U 3/4, U 3/8 a U 3/9; SM U 12. Dále z fondu NA Česká finanční prokuratura, z nichž některé jsou vypsány v edici Bohuslav Matouš – Josef Kočí (edd.), *Soupis pramenů k dějinám feudálního útisku, I: Finanční prokuratura*, Praha 1954. Jednotlivosti v NA, ČG – publicum, kart. 1013, inv. č. 1413. Případy z komorních panství jsou ze studií Eduarda Maura. Vznik hospodářské instrukce pro komorní panství popisuje E. Maur, *Český komorní velkostatek v 17. století*, Praha 1975, s. 99–110. Rukopis *Deductio* a jeho dochování jsou rozebrány v Ivo Cerman, Na počátku bylo bezpráví?, in: TÝŽ, *Habsburkové 1740–1918. Vznikání občanské společnosti*, Praha 2016, s. 49–68.

K bernímu systému srov. Josef Pekař, *České katastry 1654–1789*, Praha 1932; Arnošt Klíma, *Manufakturní období v Čechách*, Praha 1955; Jan Lhoták, Organizace poddanské kontribuce v Čechách a její písemnosti v 18. a první polovině 19. století, *Archivní časopis* 67, 2017, s. 177–207.

Robotní patenty vydali Karl Grünberg, *Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien*, sv. 2, Leipzig 1893, a Josef Kalousek, *Řády selské a instrukce hospodářské, AČ 22–25*, Praha 1906–1910, a *AČ 29*, Praha 1913; poddanské instrukce vydal Václav Černý, *Hospodářské instrukce*, Praha 1930. Nyní jsou robotní patenty z let 1680–1738, včetně německojazyčných a moravských mutací, vydány v edici

I. Cerman – M. Morawetz (edd.), *Die böhmische Leibeigenschaft*; robotní patenty z roku 1680 (pro Čechy) a 1713 (pro Moravu) publikoval v němčině Ivo Cerman, *Die böhmischen Robotpatente*. K technice zveřejnění tamtéž a také v článku Jaroslava Pospíšila, Robotní patent z roku 1738 v Čechách, *SAP* 18, 1968, s. 377–411. Využili jsme i originálů patentů ve sbírce patentů NA Praha, v NA, ČDK, kart. 745, inv. č. 922, sign. IV K 1; dále v knihách patentů panství v SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 4a 9a; IB 5aU 1a; currenda Vs Nové Hrady, inv. č. 1002.

K organizaci obcí P. Matlas, *Shovívavá vrchnost*, s. 124–138; k platům rychtářů Jiří Svoboda, *Protifeudální a sociální hnutí v Čechách na konci doby temna (1750–1774)*, Praha 1967, s. 80; *AČ* 25, s. 111. K urbanismu vesnice srov. práce Jiřího Škabradý (zejména *Chalupy v Čechách na historických stavebních plánech*, sv. 1–2, Praha 2014–2016). K požárním řádům práce o stavebním právu od Martina Ebe-la. O nových vesnicích Josef Křivka, *Nové osady vzniklé na území Čech v letech 1654–1854*, Praha 1978; dále regionální historiografie. K přivýdělků rolníků A. Klíma, *Manufakturní období*; Roman Tykal, *Domácí výroba v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha – Děčín 1999. Německými kolonisty se zabýval Václav Novotný (*Východočeský sborník historický* 29, 2016). Mapy ze SOA Třeboň jsou zveřejněny v knize Pavla Matlase, *Shovívavá vrchnost*, mapy vzniklé kvůli židovskému translokačnímu ediktu zveřejnila v edici Šárka Steinová (ed.), *Krajina a urbanismus na rukopisných plánech z 18. století*, Praha 2020.

Cestování delegací s peticemi užívá jako důkaz o údajné neexistenci nevolnictví Jaroslav Čechura, *Selské rebelie roku 1680*, Praha 2001, s. 150. K motivaci zběhlých poddaných Josef Grulich, Venkovan, in: Václav Bůžek – Pavel Král (ed.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 166–189. Slezské předpisy o zběhlých poddaných jsou v NA, SM sign. U 1/3; poddanský řád z roku 1652 je ve sbírce *Kaiser- und königliche das Erb-Herzogtum Schlesien concedierende Privilegia*, Breslau 1731, a v *AČ* 23. Patent z 11. 1. 1652 vydal Bedřich Šindelář, *Útěk poddaných z Čech na Moravu po třicetileté válce*, Praha 1985. Předpisy pro mor vydal Václav Schulz, *Příspěvky k dějinám moru*, Praha 1901. Předpisy proti tulákům rozebral A. Klíma, *Manufakturní období*; o perzekuci cikánů psal Jaroslav Dibelka, Pro-

měny v postavení Cikánů v Čechách v 18. století, in: Ivo Cerman (ed.), *Habsburkové 1740–1918*, s. 200–207. Kreybichovu autobiografii vydal Arthur Schlessiger, *Reisebeschreibung eines deutschböhmischen Glasschneiders*, *MVGDB VIII*, 1870, Nr. 7, s. 220–235.

Osvícenská kritika nevolnictví

K debatě o Esthorovi není žádná monografie, čerpali jsme ze starých tisků uvedených v textu. O debatě psal Lorenz Stein, *Innere Verwaltungslehre, III/1: Die wirtschaftliche Verwaltung*, Stuttgart 1868, s. 158–159.

Ke kameuralistům klasicky Louise Sommer, o rehabilitaci se pokusil Hans Erich Bödecker; o Becherovi a raném merkantilismu Eduard Maur, *Merkantilistický populacionismus a kritika feudalismu*, *ČsČH 22*, 1974, s. 848–870; o moravských merkantilistech Vladimír Burian, *První moravský merkantilista Pavel Hynek Morgenthaler*, *Brno v minulosti a dnes 3*, 1961, s. 72–92; Valentin Urfus, *Český merkantilista Jan Kryštof Božek a jeho sbírka*, *ČNM – řada historická 140*, 1971, s. 71–82; o Schierlovi psal Alfred Fischel, *Studien zur österreichischen Reichsgeschichte*, Wien 1906; o Justim existují novější práce Ulricha Adama a Ere Nokkaly; k „vášnivě škole přirozeného práva“ z Göttingen články Franka Grunerta; o Sonnenfelsovi Simon Karstens, *Lehrer – Schriftsteller – Staatsreformer. Die Karriere des Joseph von Sonnenfels (1733–1817)*, Wien 2011. V Čechách ke kameuralismu píše mnohé studie Jaroslav Krameš (*Kameuralismus a klasická ekonomie v Čechách*, Praha 1998). O Trnkovi psal Jiří Kroupa, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770–1810*, Kroměříž 1986, s. 36–37.

Nízkou produktivitu nevolnické práce dokázal historik Emanuel Janoušek, *Historický vývoj produktivity práce v zemědělství v období pobělohorském*, Praha 1967.

K fyziokratům jsou nové francouzské práce právních historiků z Aix-en-Provence a z Paříže, zejména Anthony Mergey, *L'État des physiocrates: autorité et décentralisation*, Paris – Aix-en-Provence 2010; k evropskému vlivu fyziokratů Thérance Carvalho, *La physiocratie dans l'Europe des Lumières*, Paris 2020; k francouzské debatě o zrušení nevolnictví články Thierryho Bressana a Ivo Cerman, *Natural Law and the Rights of Man in France before the Revolution*, *Journal of*

European History of Law 12, 2021, s. 15–28. K úsudku Benjamina Franklina o Francouzích srov. Gordon S. Wood, *Revolutionary Characters*, New York 2006, s. 87.

K právní ochraně: k institucím je základní *AC* 23–24; K. Krofta, *Dějiny selského stavu*; k prokurátorovi Jaroslav Demel, *Dějiny fiskálního úřadu, I (1620–1740)*, Praha 1909; Jaroslav Dřimal, Královský prokurátor a jeho úřad do roku 1745, *SAP* 19, 1969, s. 348–385; TÝŽ, Královský prokurátor a jeho úřad v letech 1745 až 1783, *SAP* 20, 1970, s. 363–424. Z archivních fondů NA Praha, Česká finanční prokuratura; NA Praha, ČDK, kart. 800; ke krajským hejtmanům B. Rieger, *Zřízení krajské*, II.2, s. 634–680; Jaroslav Macek – Václav Žáček, *Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy (1605–1868)*, Praha 1958; Hana Sedláčková, *Krajští hejtmané v Čechách (1623) 1641–1849*, Praha 2021. Pro Uhersko Karol Rebro, *Urbárská regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*, Bratislava 1959, s. 37–54. Materiály k procesům v archivech krajských úřadů a v archivu České finanční prokuratury.

K Larischově komisi není žádná monografie. K archivním materiálům NA, ČG – contributionale, kart. 90, inv. č. 80, sign. B 22/1-5; působení komise v jižních Čechách rozebrala Eva Barborová v *JSH* 36, 1967. Soudní případy Rašína a Arnolda jsou v Svoboda, *Protifeudální a sociální hnutí*; TÝŽ, Feudální závislost poddaných na české vesnici v době tereziánské, *AUC – Phil. et Hist.* 3, 1969, s. 71–106; soudní případy souhrnně ve fondu NA Praha, ČG – contributionale, sign. G 1-15, kart. 382–422 (podle krajů); ČDK, kart. 746–750, inv. č. 923–926; k dobříšské aféře vydal hlavní zprávu J. Kalousek, *AC* 24, s. 405–422; B. Matouš – J. Kočí (edd.), *Soupis pramenů*, s. 88 (F. P. 5/271, č. 1–5).

K hladomoru: neprobádané plány k boji s hladomorem v NA, ČG – publicum, sign. B 3/102, inv. č. 667, kart. 249–260, dále SOA Praha, RA Chotků, kart. 99; Vs Křivoklát, sign. C 56; HKA Wien, fond Getreidemangel, fasc. 1.

K velkému hladomoru není žádná monografie. Srov. články Fritz Blaich, Die wirtschaftspolitische Tätigkeit der Kommission zur Bekämpfung der Hungersnot in Böhmen und Mähren 1771–1772, *VWSG* 56, 1969, s. 299–331; Lucie Steinbachová v *Historické demografii* 25, 2001, s. 101–128; relace Josefa II. z cesty do Čech vyšla v příloze

k deníku knížete Khevenhüllera-Metsche, sv. VII; o deníku z cesty psal František Roubík v *ČDV* 13, 1926, s. 102–119; Derek Beales, *Joseph II*, vol. I, Cambridge 1987, s. 211–226; žádný z těchto historiků nezaznamenal rozsáhlé poznámky o poddaných, které jsou uvedeny v této knize. Cestovní deník je zachován jako příloha k relaci Josefa II. z jeho cesty do Čech v HHStA, Hausarchiv, Hofreisen, sign. 3-1.

Relace vojenských komisařů pro Čechy vyšla v *AČ* 29, s. 491–529; pro Moravu vydal Josef Kočí v *SMM* 79, 1960, s. 223–263; souhrnnou edici všech zpráv vydali Michael Hochedlinger – Anton Tantner (edd.), „...*der größte Teil der Untertanen lebt elend und mühselig.*“ *Berichte des Hofkriegsrats zur sozialen und wirtschaftlichen Lage der Habsburgermonarchie 1770–1771*, Wien 2005 (= MÖStA, Sdb 8).

Cesta k nevolnickému patentu

Původní *Entwurf* byl vydán v edici Ivo Cerman – Michal Morawetz, *Der Entwurf zur Emporbringung der österreichischen Staaten (1772)*, *Opera historica* 16, 2015, č. 2, s. 269–299. O Fürstenbergových návrzích psal Jaroslav Prokeš, *Memoriály o hospodářském stavu Čech před selskou bouří r. 1775*, *ČDV* 11, 1924, s. 37–57, 110–118, *ČDV* 12, 1925, 49–57, 111–116, 158–167. Blancovu biografii napsal K. Grünberg, *Franz Anton Blanc*, Berlin 1921; dále Milan Šmerda, *Slezský sborník* 98, 2000, s. 279–299. Reformní návrh státního kancléře Kaunitze vydal v úryvcích Harm Klueting (ed.), *Der Josephinismus*, Darmstadt 1995, s. 183–191. Originály jsou v HHStA, Staatskanzlei, Vorträge, kart. 110–112; SOA Praha, Vs Křivoklát, sign. C 56.

K povstání roku 1775 jsou základní sborníky vydávané kolektivem historiků kolem Václava Husy (FF UK, ČSAV), na něž po jeho smrti navázala edice pramenů k jubileu v roce 1975. Výsledná edice však podává jiný obraz než „předběžná“ monografie Josefa Petráň, *Nevolnické povstání 1775. Prolegomena edice pramenů*, Praha 1972; Josef Petráň – Miroslav Toegel – Jindřich Obršlík (edd.), *Prameny k nevolnickému povstání v Čechách a na Moravě v roce 1775*, Praha 1975. Moravské povstání zpracoval Josef Fišer, *Selské nepokoje na Moravě roku 1775*, *ČDV* 22, 1935, s. 49–64, 107–127, 155–171.

- K urbární reformě ve Slezsku i v Čechách jsou prameny v Grünbergově *Bauernbefreiung*, II; ke Slezsku také Milan Šmerda, *Sociální hnutí na Těšínsku ve 2. polovině 18. století*, Opava 1998, s. 112–118; TÝŽ a kol., *Slezská společnost v období pozdního baroka a nástupu osvícenství*, Opava 2002; dále jsme čerpali z archivních fondů NA Praha, Urbární komise 1771–1775; Robotní abolicie. Tezi o sabotování reformy vyvrátil Josef Tlapák, K činnosti urbární komise v Čechách v letech 1771–1775, *Vědecké práce Čs. zemědělského muzea* 1968, s. 89–97.
- K raabizaci dobové tisky uvedené v textu, prameny v K. Grünberg, *Bauernbefreiung*, II; v *AC* 24–25; téma zpracoval Václav Černý, *Pozemková reforma v XVIII. století*, Praha 1928 (předtím v *ČDV* 14–15, 1927–1928); k raabizaci a Buquoyově pokusu I. Cerman, *Šlechtická kultura v 18. století*, Praha 2011, s. 483–491.

Systematické osvobození

- K Josefově cestě do Rakouského Nizozemí Thierry Bressan, *Serfs et mainmortables en France au XVIIIe siècle*, Paris 2007, s. 219–222; Derek Beales, *Joseph II*, vol. II, Cambridge 2009, s. 143–159.
- Dokumenty z jarní a letní debaty parafrázoval K. Grünberg, *Bauernbefreiung*, II. Popis rakouského poddanského zřízení a stavovské odpovědi jsou v opisu v SOA Třeboň, RA Buquoy, kart. 142. Další návrhy v SOA Praha, RA Chotek, kart. 99.
- Genezi tolerančního patentu rekonstruoval Zdeněk Jan Medek, *Na slunce a do mrazu*, Praha 1982, genezi židovského patentu Iveta Cermanová, Official Discussions about the Toleration of Jews in Bohemia: On Circumstances Surrounding the Issuance of the so-called Edict of Toleration in 1781, *Judaica Bohemiae* 55, 2020, s. 5–58.
- Ke zveřejnění patentu o zrušení nevolnictví na Moravě Josef Kočí, Patent o zrušení nevolnictví v českých zemích, *ČsČH* 17, 1969, s. 69–108.
- Kodifikace je rekonstruována na základě textů ABGB a původní verze z roku 1753 vydané Christianem Neschwarou, *Die ältesten Quellen zur Kodifikationsgeschichte des österreichischen ABGB*, Wien 2012, a verze *Codexu* z roku 1766 zveřejněné ve Philipp Harras von Harrasovsky, *Codex Theresianus*, I–III, Wien 1883.

Evropský kontext

Český patent vydal Walter Kneidel (ed.), *Urkund dessen... Dokumente zur Geschichte Österreichs von 996 bis 1955*, Wien 1984, s. 189–191, patent z roku 1781/1785 v *Handbuch der Gesetze Kaiser Josephs II.*, I, Wien 1785; Johann Ludwig Barth-Barthenheim, *Das Ganze der österreichischen politischen Administration*, Wien 1838; Franz Herzog, *Systematische Darstellung der Gesetze über den politischen Ehe-Consens*, Wien 1829, s. 10. Ke Štýrsku Anton Mell, *Die Anfänge der Bauernbefreiung in der Steiermark unter Maria Theresia und Joseph II.*, Graz 1901; pro Tyrolsko Otto Stolz, *Rechtsgeschichte des Bauernstandes und der Landwirtschaft in Tirol und Vorarlberg*, Hildesheim 1985; patenty pro Hoheneck a Hohenems v Johann Georg Wörz, *Gesetze und Verordnungen in Bezug auf die Kultur des Bodens in der Provinz Tirol und Vorarlberg*, Innsbruck 1842, s. 370–380; o Rakouském Nizozemí T. Bressan, *Serfs*, s. 219–222. K poddanským reformám v Rakousku Thomas Winkelbauer, *Robot und Steuer*, Wien 1986; dále studie Helmutha Feigla (zejména *Die niederösterreichische Grundherrschaft von dem ausgehenden Mittelalter bis zu den theresianisch-josephinischen Reformen*, Wien 1964) a nověji články Josefa Löfflera.

K Haliči Ludwig von Mieses, *Die Entwicklung des gutherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Galizien 1772–1848*, Wien 1902. Pro Uhersko Ignác Acsady, *Dejiny poddanství v Uhorsku*, Bratislava 1955 (zastaralá práce z roku 1909); Karol Rebro, *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II.*, Bratislava 1959; David Prodan, Die Aufhebung der Leibeigenschaft in Siebenbürgen, *Südost Forschungen* 29, 1970, s. 2–42.

K evropskému kontextu souhrnně Samuel Sugenheim, *Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft und Hörigkeit in Europa*, Sankt Petěrburg 1861; Jan Rutkowski, *Poddaństwo włościan w XVIII wieku w Polsce i w niektórych krajach Europy*, Poznań 1921; TÝŽ, *Uniwersał polaniecki w swietle europejskich reform rolnych XVIII wieku*, Kraków 1946; Jerome Blum, *The End of the Old Order in Rural Europe*, Princeton, NJ, 1978; Thierry Bressan, *Serfs et mainmortables en France au XVIIIe siècle*, Paris 2007.

K Francii a Západu T. Bressan, *Serfs*. K pruskému patentu z roku 1773 Wilhelm Brünneck, Die Aufhebung der Leibeigenschaft durch die

Gesetzgebung Friedrichs des Grossen und das Allgemeine Preussische Landrecht, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte (Germanistische Abt.)*, 10/11, 1888/89, s. 102–150; k Bádensku Theodor Ludwig, *Der badische Bauer im 18. Jahrhundert*, Straßburg 1896, dále T. Bressan a T. Carvalho; k Württembersku Matthias Stickler v Roland Gehrke (ed.), *Aufbrüche in die Moderne*, Stuttgart 2005, s. 73–102; k Savojsku Max Bruchet, *L'Abolition des droits seigneuriaux en Savoie*, Annecy 1908.

K Polsku Stefan Inglot (ed.), *Historia chłopów polskich*, sv. I–II, Wrocław 1970–1972; Władysław Konopczyński, *Polscy pisarze polityczni XVIII wieku*, Warszawa 1966. V reakci na americké debaty o otroctví z roku 2019 se v Polsku rozhořela diskuze o krutosti polského nevolnictví s příspěvky od Adama Leszczyńskiego, Kacpera Poblockého, Jasmíny Korćak-Sedlecké a dalších. Novým pokusem o syntézu je Kamil Janicki, *Pańszczyzna. Prawdziwa historia polskiego niewolnictwa*, Poznań 2021.

K Rusku Vasilij Ivanovič Semevskij, *Krest'anskij vopros v Rosiji XVIII i pervoj polovine XIX veka*, sv. I, Sankt Petěrburg 1888; Isabel de Madariaga, Catherine II and the serfs: a reconsideration of some problems, *Slavonic and East European Review* 52, 1974, s. 34–62. K nevolnictví v Pobaltí disertace Christina Kupffer, *Der livländische Historiker und Jurist Friedrich Konrad Gadebusch (1719–1788). Geschichte als Gedächtnis im Zeitalter der Aufklärung*, Georg-August Universität Göttingen 2000; dále edice Juris Vigrabs, *Die Rosensche Deklaration vom Jahre 1739*, Talin 1937; k množství prodaných nevolníků A. A. Danilov – L. G. Kosulina, *Istoria Rossiji. Koněc XVI – XVIII vek*, Moskva 2011, s. 207; Bezborodkův memoriál vydán v Marc Raeff (ed.), *Plans for Political Reform in Imperial Russia, 1730–1905*, Englewood Cliffs, NJ, 1966, s. 69–74; k právnímu a politickému myšlení v Rusku klasicky Alexandr Sergejevič Lappo-Danilevskij, v němčině Michael Silnizki a nověji Konstantin Dimitrievič Bugrov – Michail Alexejevič Kiselev, *Jestěstvénnoe pravo i dobrodětěl*, Jekatěrinbrug 2016; ke kodifikaci práce Olega Anatoliče Omelčěnka.

Přílohy

Reskript z 23. dubna 1781. Zdroj: K. Grünberg, *Die Bauernbefreiung*, II, s. 371–373; opis SOA Třeboň, RA Buquoy, kart. 142.

Patent o zrušení nevolnictví z 1. listopadu 1781. Zdroj: *AC* 25, s. 25–27.

Patent o vlastnictví z 1. listopadu 1781. Zdroj: *AC* 25, s. 28–30.

Cirkulář ve slovenštině z 22. srpna 1785. Zdroj: Vladimír Segeš – Božena Šedová (edd.), *Pramene k vojenským dějinám Slovenska 1711–1792*, Bratislava 2019.